

KARL-OLOF FAXEN:

Den nya individualismen

I det postindustriella samhället utgörs 2/3 av produktionen av tjänster. Denna är beroende av motivation, organisation och utbildning. Men det går inte att standardisera motivation. De ändrade samhällsförhållandena har därför lett fram till den nya individualismen. Statens roll är att garantera rättssäkerhet och stabilitet i de yttre förutsättningarna för de enskildas ekonomiska planering.

”Mondale tror på staten, men jag tror på dig”, var Reagans underförstådda budskap till de amerikanska väljarna i höstas.

Hur kunde han vinna valet på detta budskap, trots arbetslöshet, budgetunderskott, rekordhöga räntor och en dramatisk försämring i USAs internationella ekonomiska ställning?

Det finns naturligtvis många förklaringar. En faktor är förändringen i arbetslivet. Antalet personer, sysselsatta med direkt produktion vid maskiner, har sedan 1960 varit ungefär konstant vid 17–19 miljoner. Under samma tid har antalet kontorsanställda ökat från 31 till 53 miljoner. I dag går det tre kontorsanställda på en industriarbetare.

Det postindustriella samhällets politiska geografi har börjat göra sig gällande. Två tredjedelar av produktionen är tjänster. Effektiviteten i tjänsteproduktionen är avgörande för reallöner och levnadsstandard. Den beror av motivation, organisation och utbildning, inte av skalekonomi och stora maskininvesteringar.

Motivation är den kanske mest intressanta faktorn av de tre. När det mänskliga arbetet består av problemlösning, informationsbehandling och uppbyggnad av relationer till andra, går det inte att standardisera och styra med de principer, som utvecklats för industriell massproduktion. Motivationen måste byggas in i organisation och arbetsledningsmetoder i långt högre grad än när arbetet kan mätas i antal styck, timme för timme.

Detta är en fundamental förändring, som påverkar individens sätt att uppfatta sig själv och sin relation till samhället i

Karl-Olof Faxén är docent i nationalekonomi och har varit direktör i SAF.

stort, till företaget och till staten.

Självförtroende och trygghet

Den nya individualismen är alltså inte någon modevåg, utan har sina rötter i ändrade samhällsförhållanden. "Folket" är inte längre i sitt arbete beroende av stora industriella system, som förmedlar styrka och trygghet utan att man behöver förstå mer än sin egen maskin. Principen är standardisering och jämnhet.

Ofta är organisationen byggd så, att det skulle störa balansen i produktions-systemet om någon skulle sträva efter att utföra sitt arbete bättre än andra. Den grupp som har det så, och som har burit fram trenden mot kollektivism, har på 1980-talet blivit en minoritet.

I tjänstesamhället arbetar de flesta i stället i mindre grupper och i organisationsformer, som bygger på och befrämjar medlemmarnas inre motivation. Man upplever sina arbetsuppgifter som särpräglade, och man sätter en stolthet i att utföra dem väl.

Sambandet mellan insats och belöning ändras inte varje gång det kommer en ny maskin. Det är långsiktigt och gäller samtidigt många olika sidor av arbetet. Under sådana omständigheter kan arbetet upplevas som ett behov. Relationen till arbetet blir en del av personligheten. Motivationen internaliseras.

Denna förändring i samhällsvärderingarna är nödvändig för effektiviteten i tjänsteproduktionen. De arbetsgivare, som inte förstår att skapa inre motivation, kommer att konkurreras ut och försvinna. Det gäller att kunna bygga individualiserade arbetsrelationer, som lyfter fram det mest värdefulla hos var och en.

Detta ger självförtroende i arbetet.

Man vill i alla sammanhang bli bemött på ett sätt som implicerar, att man har förtroende till sin egen förmåga. Man blir kränkt av politiker, som utgår från att man inte kan klara sina egna angelägenheter själv.

Detta hindrar inte att kollektiva trygghetssystem alltid måste finnas. Reagan var angelägen att göra klart att socialförsäkringarna inte kunde röras. De har sin egen finansiering och har inget med det federala budgetunderskottet att göra, betonade han gärna i valdebatten.

Att kunna sköta sina egna pengar

De flesta kan numera sköta både egen bil och egen bostad och planera sin ekonomi över så långa perioder, som detta kräver. Bristande förmåga till individuell långtidsplanering är inte något hållbart motiv för kollektivisering.

Vad medborgarna kräver av staten är sådan stabilitet i de yttre förutsättningarna för deras ekonomiska planering, att den blir meningsfull. Konstiga ändringar i skattereglerna eller i möjligheterna att växla valuta kan trasa sönder den enskildes ekonomi. Rättssäkerhet och ekonomisk förutsebarhet är statens ansvar.

Debatten om löntagarfonder startade som ett nytt steg i riktning mot kollektivisering av hushållens förmögenhetsförvaltning. I sitt absoluta motstånd mot varje inslag av individuellt ägande var tillskyndarna besatta av djup misstro mot det stora flertalets förmåga att sköta sina egna ekonomiska angelägenheter. Sällan har en så i grunden negativ människosyn manifesterats politiskt.

Väljarnas svar har inte uteblivit. Sedan den intensiva debatten riktat ökad

uppmärksamhet mot aktier som sparobjekt, har i Sverige aktieäggande i småposter spridits bland hushållen i en takt, som är internationellt unik. Väljarna har i sitt ekonomiska handlande visat, att de tror mer på sig själva än på staten.

Individ och grupp

Betoningen av individens roll innebär inte att man förnekar gruppens betydelse. Tjänstesamhället utvecklar en allt rikare mångfald av gruppbildningar. Yrkesgrupper, kulturella undergrupper, religiösa och etniska grupper jämte många andra slags grupper får i tjänstesamhället en ökande betydelse. Dessa grupper är mycket starkare internt differentierade än arbetargrupperna på de stora industriella arbetsplatserna för standardiserad massproduktion. De är också inbördes så olika att samhörigheten inom grupperna inte räcker som underlag för en allmän kollektivism.

Forskarens vetenskapliga produktion beror lika mycket på att gruppen är lämpligt sammansatt som på den enskilda individens kapacitet. Samma sak gäller resultatet av skolarbetet: betygen beror inte bara på de enskilda elevernas arbete utan även på sammansättningen av klassen.

Slutsatsen av detta måste bli att grupper bör få bildas fritt, så att var och en bereds de bästa möjligheterna till personlig utveckling. Om staten försöker styra gruppbildningen för att standardisera, väckes starka motreaktioner.

Föreningsfriheten är grundlagsfäst, men i utbildning, forskning och vård försöker staten att styra gruppernas sammansättning, låt vara med växlande framgång. Individens upplevelse av eget

värde och självständig identitet beror av frihet att kunna välja att arbeta i en grupp, som han eller hon känner spontan gemenskap med.

Musikbegåvade bör få arbeta tillsammans med andra musikbegåvade, om de gärna vill detta. Samma frihet bör råda för matematikbegåvade och andra särpräglade grupper. Endast om alla på detta sätt bereds möjlighet att utveckla sin fulla potential kan den totala produktionen bli vad den borde. Detta är särskilt viktigt när det gäller kvalitén i tjänsteproduktionen. Maskiner kan inte ersätta mänsklig kapacitet.

Yttre normer och inre motivation

Inget samhälle kan existera utan normer. Lika litet som industrisamhället kan tjänstesamhället bestå, med mindre än att enskilda människor arbetar och sparar. Normsystemet måste stödjas av ett ekonomiskt belöningsystem, annars vittrar det sönder och samhället med det. Den som planerar sin ekonomi långsiktigt och uthålligt måste få det bättre än den som lever på en slump. Den som anstränger sig i sitt arbete måste få det bättre än den som missköter sig.

Många uppfattar den sociala normen att man bör arbeta som så starkt rotad i det svenska samhället, att den inte behöver något stöd av ett ekonomiskt belöningsystem, vare sig individuellt eller gruppvis. Jämlikhet är den enda norm som kan moraliskt accepteras, menar man. Den inre motivationen är så stark hos de flesta, anser man, att problemet är att bereda arbete åt alla, inte att förmå alla att arbeta. Men är detta vad vardags-erfarenheten i samhällslivet visar?

Det talas mycket mer om den enskil-

des rättigheter i förhållande till staten än samhällets krav på den enskilde att anpassa sig till de ekonomiska strukturförändringarna, så att han eller hon kan leva av egen kraft. Bidragssamhället kan aldrig leverera självförtroende och identitet. Den politiker, som förstår att stärka väljarnas tilltro till sin egen förmåga att klara en omställning, vinner över den, som har sin främsta styrka när det gäller bidragsförsörjning.

Kanske är detta förklaringen till att så många amerikanska väljare röstade med

Reagan för lägre marginalsatser och större utrymme för tro på sig själva? Mondales skattehöjningar för "de rika" slog inte alls lika starkt år 1984 som ett sådant förslag skulle ha gjort för 20 år sedan.

Även många väljare med måttliga inkomster måste ha tyckt det vara rimligt att alla skulle få behålla en större del av en inkomstförbättring. Känslan av tomhet och identitetslöshet, när ökade ansträngningar försvinner till skatt, kan upplevas i alla inkomstskikt.